

Розмыслов Александр Николаевич, канд. экон. наук, доц., кафедра учета и налогообложения, Восточнoукраинский национальный университет им. В. Даля. Адрес: просп. Центральный 59а, г. Северодонецк, Украина, 93400. E-mail: rozm-aleksandr@yandex.ua.

Rozmyslov Alexander, Candidate of Economic Sciences (comparable to the academic degree of Doctor of Philosophy, Ph.D.), Associate Professor, Department of Accounting and Auditing of Volodymyr Dahl East-Ukrainian national University. Address: Central av. 59A, Severodonetsk, Ukraine, 93400. E-mail: rozm-aleksandr@yandex.ua.

Мартинов Андрій Анатолійович, канд. экон. наук, доц., кафедра фінансів і банківської справи, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. Адреса: просп. Центральний 59а, м. Северодонецьк, Україна, 93400. E-mail: pubrealin@yandex.ru.

Мартынов Андрей Анатольевич, канд. экон. наук, доц., кафедра финансов и банковского дела, Восточнoукраинский национальный университет им. В. Даля. Адрес: просп. Центральный 59а, г. Северодонецк, Украина, 93400. E-mail: pubrealin@yandex.ru.

Martynov Andrey, Candidate of Economic Sciences (comparable to the academic degree of Doctor of Philosophy, Ph.D.), Associate Professor, Department of Finance and Banking of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. Address: Central av. 59a, Severodonetsk, Ukraine, 93400. E-mail: pubrealin@yandex.ru.

*Рекомендовано до публікації д-ром экон. наук, проф. Т.С. Пичуїною.
Отримано 15.04.2017. ХДУХТ, Харків.*

УДК 65.016.8

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА, ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

О.М. Нестеренко, Ю.Є. Чирва, Р.М. Бугріменко

Визначено суть поняття «діагностика банкрутства» підприємства; обґрунтовано важливість проведення економічної діагностики банкрутства підприємства; досліджено різноманітні методичні підходи до діагностики банкрутства суб'єкта господарювання; систематизовано основні підходи до діагностики банкрутства підприємства.

Ключові слова: банкрутство, діагностика банкрутства, підприємство, економічна діагностика.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ДИАГНОСТИКЕ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ, ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ

О.М. Нестеренко, Ю.Е. Чирва, Р.М. Бугрименко

Определена суть понятия «диагностика банкротства» предприятия; обоснована важность проведения экономической диагностики банкротства предприятия; исследованы разнообразные методические подходы к диагностике банкротства субъекта хозяйствования; систематизированы основные подходы к диагностике банкротства предприятия.

Ключевые слова: банкротство, диагностика банкротства, предприятие, экономическая диагностика.

METHODICAL APPROACHES TO THE DIAGNOSIS OF THE BANKRUPTCY OF THE ENTERPRISE, PREREQUISITES AND PROBLEMS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION

O. Nesterenko, Yu. Chirva, R. Bugrimenko

The article shows the importance of the ability to predict bankruptcy in time by conducting diagnostics as one of the most important components of the science of survival in the current conditions of economic development. The analysis of researches and publications of leading scientists-economists concerning bankruptcy of the enterprise and bankruptcy diagnostics is carried out. The essence of the concept of "diagnostics of bankruptcy" of the enterprise is determined, various methodical approaches to the diagnosis of bankruptcy of the economic entity are investigated.

Particular attention is paid to such types of bankruptcy diagnostics as express diagnostics and functional diagnostics of bankruptcy. It was noted that express diagnostics provides for a system of regular assessment of the crisis parameters of a company's financial development, carried out on the basis of its financial accounting data using standard analysis algorithms. The main components of fundamental diagnostics are identified, such as the systematization of the main factors that led to the threat of bankruptcy of the enterprise; Carrying out of the complex fundamental analysis with use of special methods of an estimation of influence of separate factors; Forecasting the further development of the financial crisis of the enterprise under the negative influence of certain factors; Forecasting the enterprise's ability to neutralize the threat of bankruptcy at the expense of its internal financial potential; Formation of the final conclusion regarding the scale of the threat of bankruptcy of the enterprise.

The conclusion is made that the diagnostics of bankruptcy is a complex research, has an internal structure and logic of implementation and is based on such basic principles as timeliness, complexity, validity, scientificness and reality.

The main approaches to the diagnosis of bankruptcy of an enterprise are systematized according to the following features: depending on the depth of the research; Depending on the methodology for determining the estimated indicators; Dependence on the method of comparing the indicators; Depending on the information support for the diagnosis of bankruptcy of the enterprise. Depending on the final results of the bankruptcy diagnosis of the enterprise, mathematical and graphical methods were singled out.

Keywords: *bankruptcy, bankruptcy diagnostics, enterprise, economic diagnostics.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проведення в Україні економічних перетворень, спрямованих на впровадження ринкових принципів регулювання, привело до появи в господарській практиці інституту банкрутства, який є невід'ємною складовою ринкової економіки. З одного боку, світовий досвід стверджує, що інститут банкрутства є одним із найефективніших інструментів ринкових перетворень, який забезпечує належний рівень ефективності господарювання, а з іншого – банкрутство і ліквідація підприємства – це не тільки збитки для власників, кредиторів, господарських партнерів, споживачів продукції, а й зменшення податкових надходжень у бюджет і зростання рівня безробіття, що, у свою чергу, є факторами макроекономічної нестабільності.

За умов застосування до багатьох неплатоспроможних підприємств процедури банкрутства точна та об'єктивна оцінка ступеня близькості підприємства до банкрутства набуває першочергового значення.

Ураховуючи те що інститут банкрутства як механізм регулювання ринкової економіки існував на території нашої країни в період її перебування у складі дореволюційної Росії в перші роки радянської влади, а згодом був ліквідований як невласливий соціалістичній економіці, радянські вчені не сприймали банкрутство як економічну категорію, яка вимагає ефективного управління. Тому в численних працях, опублікованих у період планової економіки, проблемам та особливостям збиткових підприємств достатньої уваги не приділялось.

За сучасних умов економічний світогляд змінюється і поступово відбувається процес переоцінки важливості дослідження суті банкрутства та сучасних методик прогнозування його ймовірності. Стає зрозумілим, що банкрутство – неминуча складова економіки будь-якої цивілізованої країни. Актуальність вищевикладених аспектів банкрутства, недостатність їх практичного застосування на підприємствах обумовили вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діагностики банкрутства підприємств на основі фінансових індикаторів розглядалися в працях багатьох відомих учених-економістів: О.П. Градова, В.І. Кошкіна, Н.В. Родіонової, І.О. Бланка, А.П. Ковальова, Л.О. Лігоненко [1–6].

Водночас вітчизняний інструментарій діагностики банкрутства перебуває на стадії формування. Подальших досліджень потребують питання, пов'язані з систематизацією методичного забезпечення діагностики банкрутства та вибором оптимального інструментарію її здійснення.

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до діагностики банкрутства підприємства, визначення передумов та проблем їх практичного застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах становлення ринкової економіки в Україні, коли майже всі підприємства функціонують на межі банкрутства, уміння вчасно спрогнозувати банкрутство за допомогою проведення діагностики є однією з найважливіших складових науки виживання.

Термін «діагностика» (від гр. *diagnostikos* – спроможний розпізнавати) дослівно перекладається з давньогрецької як розпізнавання стану об'єкта за другорядними ознаками. Інший можливий переклад цього терміна – вивчення стану об'єкта, у тому числі й економічного, що відповідає традиційній термінології економічного аналізу.

Незважаючи на медичне походження терміна «діагностика», він широко застосовується як у наукових працях сучасних учених-економістів, так і в практичній діяльності підприємницьких структур, особливо іноземних.

Ринкова економіка зумовила необхідність існування діагностики економічної системи, яка відповідно до визначення, що міститься у Великому економічному словнику за редакцією А.Н. Азріліяна, означає сукупність досліджень із визначення цілей функціонування підприємства, методів їх досягнення та виявлення недоліків [7, с. 365].

Використовується сучасними вченими також термін «економічна діагностика», яка, на думку А.С. Вартанова, спрямована перш за все на оцінювання стану економічних об'єктів за умов неповної інформації з метою виявлення проблем розвитку та перспективних шляхів їх вирішення [8, с. 256].

Одним із напрямів економічної діагностики, пов'язаним з аналізом окремих функціональних сфер, є діагностика банкрутства підприємства.

Під діагностикою банкрутства А.П. Ковальов має на увазі такий вид фінансового аналізу, спрямований у першу чергу на виявлення якомога раніше збоїв і відхилень у діяльності підприємств, потенційно небезпечних із точки зору ймовірності виникнення банкрутства [9, с. 135].

У свою чергу, І.О. Бланк слушно пише, що діагностика банкрутства являє собою систему цільового фінансового аналізу, спрямованого на виявлення параметрів кризового стану підприємства, які генерують загрозу його банкрутства в майбутньому періоді [4, с. 264].

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення, запропоноване Л.О. Лігоненко, згідно з яким «діагностика банкрутства – це система ретроспективного, операційного і перспективного цільового аналізу, спрямованого на виявлення ознак та оцінку загрози банкрутства, а також пошук можливостей її нейтралізації» [6, с. 165].

Таким чином, важливість діагностики банкрутства полягає в тому, що саме її результати дають змогу визначити ступінь розвитку кризи, можливість запобігання банкрутству або час виникнення ситуації юридичного банкрутства та обґрунтувати заходи, необхідні для уникнення ліквідації шляхом проведення реструктуризації або санації підприємства.

Значного розвитку концепція проведення діагностики банкрутства набула в працях проф. І.О. Бланка, який залежно від цілей і методів здійснення діагностики запропонував поділити її на дві основні підсистеми [4, с. 270]: експрес-діагностики банкрутства та фундаментальної діагностики банкрутства.

Експрес-діагностика передбачає систему регулярного оцінювання кризових параметрів фінансового розвитку підприємства, що здійснюється на основі даних його фінансового обліку за стандартними алгоритмами аналізу.

Проведення експрес-діагностики передбачає вжиття таких заходів:

1) визначення об'єктів спостереження «кризового поля», які генерують загрозу банкрутства (тобто перелік фінансових показників, стан і динаміка яких підлягає спостереженню);

2) формування системи індикаторів (тобто критичних значень визначених показників);

3) проведення аналізу окремих аспектів діяльності підприємства з метою виявлення ознак банкрутства за стандартними методиками;

4) отримання попереднього висновку стосовно загрози банкрутства на базі спеціально розроблених баз знань або ідентифікаційних таблиць стану суб'єкта господарювання.

Фундаментальна діагностика банкрутства визначається як продовження та поглиблення результатів експрес-діагностики. Вона передбачає вивчення масштабів загрози банкрутства підприємства на основі методів факторного аналізу та прогнозування.

І.О. Бланк пропонує здійснювати фундаментальну діагностику таким чином [4, с. 272]:

- 1) систематизація основних чинників, які спричинили загрозу банкрутства підприємства;
- 2) проведення комплексного фундаментального аналізу з використанням спеціальних методів оцінювання впливу окремих чинників;
- 3) прогнозування подальшого розвитку кризового фінансового стану підприємства за негативного впливу окремих чинників;
- 4) прогнозування здатності підприємства до нейтралізації загрози банкрутства за рахунок внутрішнього фінансового потенціалу;
- 5) формування кінцевого висновку стосовно масштабів загрози банкрутства суб'єкта господарювання.

Узагальнення розглянутих вище підходів і власного розуміння дозволяє зробити висновок, що діагностика банкрутства є комплексним дослідженням, що має внутрішню структуру та логіку проведення і будеться на таких основних принципах, як своєчасність, комплексність, обґрунтованість, науковість і реальність.

Вчасно проведена діагностика дає керівництву об'єктивну і повну інформацію для прийняття управлінських рішень щодо запобігання банкрутству.

Сучасна економічна наука має у своєму арсеналі велику кількість різноманітних якісних і кількісних прийомів і методів прогнозування ймовірності банкрутства підприємств, а світовий стан розробки методичного забезпечення діагностики банкрутства характеризується різноманітністю підходів та інструментів її проведення. Майже жодне дослідження зарубіжних і вітчизняних фахівців із фінансового аналізу та антикризового управління не обходиться без викладення нових, оригінальних, а тому неоднозначних підходів і методів, які можуть бути застосовані для діагностики банкрутства.

На нашу думку, для визначення передумов, проблем і переваг практичного застосування методичних підходів до діагностики банкрутства підприємства їх необхідно систематизувати.

І. Залежно від кількості показників, покладених в основу діагностики, методичні підходи до діагностики банкрутства доцільно поділити на підходи, що базуються на системі показників, і підходи, засновані на використанні комплексного показника:

1) підходи, що базуються на системі показників, засновані на тому, що банкрутство окремого підприємства може бути достатньо об'єктивно відображене через систему індикаторів, які прямо чи опосередковано характеризують фінансовий спектр функціонування суб'єкта [10, с. 134]. Перевагою цих підходів є дотримання принципів системності та комплексності. Разом із тим система показників, віддзеркалюючи багатогранність фінансового стану підприємства в цілому, нерідко характеризується певною суперечливістю;

2) використання комплексного показника в діагностиці банкрутства підприємства також відповідає принципам комплексності та системності. Незважаючи на різноманіття підходів, що базуються на застосуванні комплексного показника, проблемою їх розробки є обґрунтування вибору часткових показників і визначення їх питомої ваги.

На нашу думку, для діагностики банкрутства підприємств доцільно використовувати як систему часткових показників, так і комплексний показник.

II. Залежно від глибини дослідження виділяють експрес-діагностику та фундаментальну діагностику банкрутства [11, с. 168]:

1) основною метою здійснення експрес-діагностики, як зазначалося раніше, є раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства та попереднє оцінювання масштабів банкрутства підприємства. Експрес-діагностика банкрутства передбачає оперативний наочний і достатньо простий аналіз кризових параметрів фінансового стану підприємства та динаміки їх зміни;

2) фундаментальна діагностика банкрутства передбачає ретельне дослідження кризових параметрів фінансово-майнового стану та перспектив життєдіяльності суб'єкта господарювання шляхом застосування ретроспективного аналізу та планування. Метою застосування фундаментальної діагностики є підтвердження результатів експрес-діагностики, їх поглиблення й конкретизація.

III. Залежно від методики визначення оцінних показників можна виділити такі підходи до діагностики банкрутства підприємства, як агрегатний, коефіцієнтний, інтегральний:

1) суть агрегатного підходу полягає в обчисленні оцінних агрегатів, що розраховуються на підставі фінансової звітності. Найпоширенішим прикладом використання агрегатного підходу є побудова балансових моделей оцінювання фінансової стійкості підприємства як стану, що є протилежним банкрутству. Недоліки цього підходу пов'язані, головним чином, з особливістю агрегатів як абсолютних показників;

2) коефіцієнтний підхід передбачає розрахунок відносних показників (наприклад, коефіцієнт автономії, абсолютної ліквідності, рентабельності тощо). Простота розрахунків і відносно легка техніка застосування роблять цей підхід одним із найбільш поширених за сучасних умов господарювання [3, с. 144; 4, с. 98]. На нашу думку, застосування коефіцієнтного підходу до діагностики банкрутства в динаміці дозволить уникнути статичності як основної вади зазначеного підходу;

3) інтегральний підхід, який для отримання узагальнюючого висновку передбачає використання спеціально розроблених економіко-математичних моделей (Z-рахунку та йому подібних) на основі попередньої математичної обробки (дискримінантного або кластерного аналізу) значного обсягу статистичної інформації. Цей підхід є досить популярним інструментом у зарубіжній теорії та практиці. При цьому, найбільш складний та дискусійний момент, що обмежує розробки в рамках інтегрального підходу до діагностики банкрутства, полягає у визначенні та обґрунтуванні вагомості (значущості) обраних показників.

IV. Серед найпоширеніших способів формування узагальнюючого висновку (кінцевих результатів діагностики банкрутства підприємства) виділяють математичні та графічні методи:

1) математичні (формалізовані) методи передбачають розрахунок інтегрального показника або кількох цифрових значень показників, на основі яких робиться остаточний висновок. Зазначені методи вважаються найточнішими, але нерідко потребують складних математичних обчислень;

2) застосування графічного методу передбачає побудову «поля оцінювання», його поділ на зони, які відповідають певному рівню ймовірності банкрутства й ризику банкрутства та знаходження підприємства в межах певних зон. На нашу думку, використовувати графічний метод корисно як допоміжний інструмент, який забезпечує найвищий рівень сприйняття кінцевих результатів діагностики банкрутства, інтерпретованих у графічних об'єктах.

V. Результати діяльності підприємства застосовуються в системі інформації. У зв'язку з цим, залежно від інформаційного забезпечення діагностики банкрутства підприємства, підходи до її проведення можуть передбачати використання лише кількісної чи якісної інформації або ґрунтуватися на змішаній інформації [4, с. 87]:

1) кількісні показники розраховуються головним чином на інформації фінансової звітності, у зв'язку з чим недоліки підходів, що ґрунтуються на кількісній інформації зумовлені насамперед характером фінансової звітності, а саме статичністю її даних;

2) що стосується підходів, які базуються на якісних показниках, то перелік і методика збирання якісної інформації визначається експертом, тобто спеціалістом, що залучається для формування оцінок стосовно об'єкта дослідження. У зв'язку з цим результати діагностики банкрутства підприємства залежать від особистих професійних якостей, досвіду роботи експерта, коректності організації збирання інформації та відвертості відповідей респондентів. Отже, результати застосування підходів до діагностики банкрутства, що ґрунтуються виключно на якісній інформації, мають суб'єктивний характер.

На нашу думку, перевага одночасного застосування кількісних та якісних показників полягає в тому, що цей підхід певною мірою нейтралізує недоліки окремо взятого підходу, чим зумовлює більш достовірні результати діагностики банкрутства підприємства.

VI. Установлення діагнозу передбачає необхідність порівняння розрахованих показників із певною базою. Залежно від способу співставлення показників у діагностиці банкрутства підприємства можна виділити підходи, що передбачають використання як бази порівняння еталонів або нормативів:

1) еталони являють собою певні стандарти, що можуть виводитися за даними підприємств, які разом діагностуються. Еталони використовуються, здебільшого для діагностики банкрутства підприємства, що передбачає виставлення рейтингових оцінок;

2) нормативи являють собою допустимі критичні значення, певні межі. Порівняння фактично досягнутого значення показника з нормативом передбачено більшістю підходів до діагностики банкрутства підприємства. Разом із цим існують методики, що ґрунтуються на співвідношенні фактичних значень з індивідуальними для кожного підприємства нормативами.

Висновки. Таким чином, існування великого світового апарату діагностики банкрутства обумовлює необхідність вибору оптимального підходу для отримання об'єктивних висновків щодо оцінки ризику банкрутства конкретного суб'єкта господарювання. До недавнього часу діагностиці банкрутства не приділялося достатньо уваги, проте в умовах ринкової економіки відбувається переоцінка цінностей і на перший план виходять проблеми запобігання банкрутству.

Список джерел інформації / References

1. Ковалёв А. П. Диагностика банкротства / А. П. Ковалёв. – М. : Финстатинформ, 2005. – 96 с.
- Kovalyov, A.P. (2005), *Diagnosis of bankruptcy* [*Diagnostika bankrotstva*], Finstatinform, Moscow, 96 p.

2. Иванова Г. П. Банкротство – стратегия и тактика выживания / под науч. ред. проф. Г. П. Иванова, В. М. Кошкина. – М. : Международный институт рыночных исследований – Юридическая фирма СПМЛИ, 2003. – 239 с.

Ivanova, G.P., Koshkin., V.M. (2003), *Bankruptcy – the strategy and tactics of survival* [*Bankrotstvo – strategiya i taktika vizhivaniya*], International Institute for Market Research – SPMLI Law Firm, Moscow, 239 p.

3. Градова А. П. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / под ред. А. П. Градова и Б. И. Кузина. – СПб. : Специальная Литература, 1996. – 510 с.

Gradov, A.P., Cousin, B.I. (1996), *Strategy and tactics of anti-crisis management of the firm* [*Strategiya i taktika antikrisisnogo upravleniya firmoj*], Special Literature, St. Petersburg, 510 p.

4. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учеб. курс / И. А. Бланк. – Москва : Ника-Центр, 2009. – 528 с.

Blank, I. A. (2009), *Financial management: training course* [*Finansoviy menedzhment: uchebnyi kurs*], Nick-Center, Moscow, 528 p.

5. Родионова Н. В. Антикризисный менеджмент / Н.В. Родионова. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2011. – 223 с.

Rodionova, N. V. (2011), *Anti-crisis management* [*Antikrizisniy menedzhment*], UNITY-DANA, Moscow, 223 p.

6. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія / Л. О. Лігоненко. – К. : Наукова думка, 2000. – 390 с.

Lihonenko, L.A (2000), *Crisis management now: theoretical and methodological principles and practical tools: monograph* [*Antikrizove upravlinnya pidpryemstvom: teoretiko-metodologichni zasady ta praktichniy instrumentariy: monografiya*], Naukova Dumka, Kyiv, 390 p.

7. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азриляна. – М. : Энциклопедия, 1994. – 790 с.

Azrilyan, A.N. (1994), *The Big Economic Dictionary Encyclopedia* [*Bolshoy ekonomicheskiy slovar*], Moscow, 790 p.

8. Вартанов А. С. Економічна діагностика діяльності підприємства: організація та методологія / А. С. Вартанов. – К. : Фінанси та статистика, 2001. – 80 с.

Vartanov, A. S. (2001), *Economic diagnostics of pidryemstva organization and methodology* [*Ekonomichna diagnostika diyalnosti pidpriemstva: organizaciya i metodologiya*], Finance and Statistics, Kyiv, 80 p.

9. Ковалёв А. П. Как избежать банкротства? / А. П. Ковалёв. – М. : Финстатинформ, 2006. – 96 с.

Kovalyov, A. P. (2006), *How to avoid bankruptcy?* [*Kak izbezhat bankrotstva?*], Phinstatinform, Moscow, 96 p.

10. Александров Г. А. Антикризисное управление: теория, практика, инфраструктура / отв. ред. Г. А. Александров. – М. : БЕК, 2012. – 544 с.

Alexandrov, G. A. (2012), *Anti-crisis management: theory, practice, infrastructure* [*Antikrizisnoe upravleniye: teoriya, praktika, infrastruktura*], BEK, Moscow, 544 p.

11. Фомин Я. А. Диагностика кризисного состояния предприятия / Я. А. Фомин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 349 с.

Fomin, Ya. A. (2003), *Diagnostics of the crisis state of the enterprise* [*Diagnostika krizisnogo sostoyaniya predpriyatiya*], UNITY-DANA, Moscow, 349 p.

Нестеренко Оксана Михайлівна, канд. екон. наук, доц., кафедра економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Адреса: пл. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022. Тел.: 0505080560; e-mail: omnomnom1979@gmail.com.

Нестеренко Оксана Михайловна, канд. экон. наук, доц., кафедра экономической теории и экономических методов управления, Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина. Адрес: пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022. Тел.: 0505080560; e-mail: omnomnom1979@gmail.com.

Nesterenko Oksana, PhD, Associate Professor, Department of Economic Theory and Economic Management Methods, Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Address: Svobody square, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022. Tel.: 0505080560, e-mail: omnomnom1979@gmail.com.

Чирва Юлія Євгенівна, канд. екон. наук, доц., кафедра менеджменту і адміністрування. Національний фармацевтичний університет. Адреса: вул. Пушкінська, 53, м. Харків, Україна, 61002. Тел.: 0663297550; e-mail: chirva-jul@mail.ru.

Чирва Юлия Евгеньевна, канд. экон. наук, доц., кафедра менеджмента и администрирования, Национальный фармацевтический университет. Адрес: ул. Пушкинская, 53, г. Харьков, Украина, 61002. Тел.: 0663297550; e-mail: chirva-jul@mail.ru.

Chirva Yuliya, PhD, Associate Professor, Department of Management and Administration, National pharmaceutical university. Address: Pushkin str., 53, Kharkiv, Ukraine, 61002. Tel.: 0663297550; e-mail: chirva-jul@mail.ru.

Бугріменко Роман Михайлович, канд. екон. наук, доц., кафедра економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: 0509354995; e-mail: bugrimenkorm@gmail.com.

Бугрименко Роман Михайлович, канд. экон. наук, доц., кафедра экономики предприятий питания и торговли, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: 0509354995; e-mail: bugrimenkorm@gmail.com.

Bugrimenko Roman, PhD, Associate Professor, Department of Economics of Enterprises of Food Technology and Trade, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivska str., 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. Tel.: 0509354995; e-mail: bugrimenkorm@gmail.com.

*Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. М.В. Чорною.
Отримано 15.04.2017. ХДУХТ, Харків.*